

***Ustaški stožer za Bosansku Krajinu. Studija Milana Vukmanovića
i izbor iz građe, priredili: Verica M. Stošić i Vladan Vukliš,
Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske [i] Arhiv
Republike Srpske, Banjaluka 2017, 363 str.***

U ranu zoru 20. februara 1947, na mjestu današnjeg banjalučkog naselja Borik, izvršena je smrtna presuda nad trojicom ustaških glavešina: Viktorom Gutićem, Feliksom Nedelskim i Nikolom Bilogrivićem. Pogubljenje trojice ratnih zločinaca predstavlja epilog izvjesno najmračnijeg perioda u novijoj istoriji Banjaluke i Bosanske Krajine. Po izvršenju kazne, jedan od prisutnih oficira je izjavio: "Gutić je iz tame izašao, u tamu je i vraćen". Verica M. Stošić i Vladan Vukliš sasvim opravdano su upravo ovu rečenicu iskoristili kao naslov uvodnog poglavlja studije *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu. Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*. Knjiga je objavljena 2017. u izdanju Arhiva Republike Srpske i Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, a sastoji se iz više segmenata koji predstavljaju dobro osmišljenu i zaokruženu cjelinu.

Poslije uvodnog teksta Verice M. Stošić i Vladana Vukliša, drugi dio knjige, koji nosi naziv *Neka pitanja o obrazovanju i djelovanju Ustaškog stožera i Povjereništva za Vrbasku banovinu u Banjaluci od aprila do avgusta 1941. godine*, donosi četiri rada Milana Vukmanovića. Zainteresovanima za problematiku ovi radovi nisu nepoznati. Najprije su objavljeni u časopisu *Istorijski zbornik* (br. 2–5) u kontinuitetu od 1981. do 1984. U osnovi, Vukmanovićeve tekstovi ostali su isti, ali su priređivači naučni aparat temeljno provjerili, dopunili i modernizovali.

Istorijska građa objavljena u trećem dijelu studije je od izuzetne vrijednosti. Dokumenti koji se nalaze pred čitaocima pohranjeni su u depoima nekoliko arhiva. Radi se o tri važna istorijska izvora: zapisnicima sa saslušanja Viktora Gutića, Optužnici Okružnog javnog tužilaštva Banjaluka i Presudi donesenoj od strane Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine. Kako se pomenuta građa prvi put predstavlja široj javnosti, na njoj ćemo se i zadržati. Dokazi protiv Viktora Gutića i drugih mogu se podijeliti u više grupa, među kojima su najvažniji: tekstovi objavljeni u ondašnjoj štampi koju je Gutić koristio kao izvanredno propagandno sredstvo kojim je podsticao na nasilje nad Srbima i Jevrejima, izjave izbjeglica koje su se pred ustaškim terorom sklonile na prostor okupirane Srbije i zapisnici sa saslušanja ustaških funkcionera uhapšenih i presuđenih 1944. tokom i poslije Druge banjalučke operacije.

Zapisnici sa isljeđivanja Viktora Gutića nastali su tokom ispitivanja optuženog od strane oficira UDBE u više navrata u junu i septembru 1946. Krajem iste godine Gutićev predmet spojen je sa do tada odvojenim istragama protiv Bilogrivića i Nedelskog. Gutić je tokom ispitivanja nastojao prikazati ustaški pokret kao narodni hrvatski pokret usmjeren protiv velikosrpske hegemonije, kraljevskog dvora i srpske buržoazije, dok se njegova odbrana kretala u tri pravca: 1. on je samo izvršavao naredjenja viših instanci iz Zagreba, 2. nije se sjećao spornih događaja i 3. sa postupcima potčinjenih nije bio upoznat.

Svoje ratnohušakačke govore usmjerene protiv Srba i objavljivane u zvaničnoj štampi pokušavao je opravdati novinarskim neznanjem i pogrešnom interpretacijom vlastitih izjava. Vješto i temeljno ispitivanje Gutića je povremeno dovodilo u neprijatne situacije i primoravalo ga da daje kontradiktorne izjave. Za pokolje nad Srbima počinjene u ljeto 1941. Gutić je optuživao sve stanovnike Vrbaske banovine, izraženu nacionalnu i vjersku mržnju koja je od ranije postojala na ovom prostoru i bivši jugoslovenski režim. Vrhunac licemjerja bilo je njegovo obrazloženje naredbe kojom je Srbima i Jevrejima zabranjen prevoz autobusima, pravdanom velikim gužvama u saobraćaju zbog kojih su lokalni Hrvati često kasnili u obavljanju svakodnevnog posla. Iako je planirao da na mjestu srušenog pravoslavnog hrama u centru Banjaluke sagradi trg sa spomenikom Anti Starčeviću, Gutić se pred sudom branio kako nije imao nikakve veze sa tim zločinom, već je crkva srušena prema naredjenju Mile Budaka iz Zagreba.

Okružni javni tužilac Veljko Đorđević podigao je 25. decembra 1946. optužnicu protiv Gutića, Nedelskog i Bilogrivića. Pomenuta trojica optuženi su zbog propagiranja fašističke, nacističke i ustaške ideologije, saradnje sa italijanskim i njemačkim okupatorima, uspostavljanja ustaške organizacije na tlu Krajine, donošenja niza odredbi, proglašenja i zakona usmjerenih protiv Srba i Jevreja i mjera na njihovom ekonomskom uništavanju, prisilnog iseljavanja Srba iz ovih krajeva, masovnih hapšenja i uzimanja Srba za taoce, organizovanja Ilindanskog pokolja, kada je u ljeto 1941. u Prijedoru, Ključu, Kozarcu, Sanskom Mostu, Mrkonjić Gradu i drugim mjestima širom Bosanske Krajine ubijeno više hiljada Srba, te organizovanja pokolja u selima Drakulić, Motike, Šargovac i Rakovac februara 1942. Gutić i Bilogrivić takođe su optuženi za prisilno prevođenje Srba na katoličku vjeru, pošto su prethodno obećavali zaštitu onima koji prihvate katoličanstvo.

U obrazloženju optužnice navodi se kako je viši katolički kler, sa Stepincem na čelu, išao ruku pod ruku sa ustaškim prvacima, a veliki dio katoličkog sveštenstva vidio je u ustaškom pokretu snažnu podršku širenju katoličanstva. Dalje se navodi kako je Ante Pavelić, provodeći ustašku organizaciju još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, posebnu pažnju posvećivao Bosanskoj Krajini, a za izvršenje tog zadatka pogodnu osobu našao je upravo u optuženom Viktoru Gutiću, koji je oko sebe okupio grupu bliskih saradnika i zakleo ih na vjernost Paveliću.

Suđenje optuženima održano je u zgradi Sokolskog doma u Banjaluci, a ispred zgrade i na nekoliko mjesta u gradu postavljeni su zvučnici kako bi građani

mogli čuti direktan prenos rasprave. Presuda Gutiću, Neđelskom i Bilogriviću izrečena je 11. februara 1947. Gutić je osuđen na kaznu smrti vješanjem, a druga dvojica na kaznu smrti streljanjem. Sud nije uvažio nijednu olakšavajuću okolnost za optužene prilikom izricanja presude. Pored izrečenih smrtnih kazni, sud je optuženima izrekao mjere trajnog gubitka političkih i građanskih prava i konfiskacije imovine.

Objavljena građa nesumnjivo pokazuje da je suština postojanja Ustaškog stožera u Banjaluci, na čijim se čelu nalazio Viktor Gutić, bio udruženi zločinački poduhvat čiji je konačni cilj bilo političko, ekonomsko, kulturno i fizičko uništenje Srba i Jevreja na tlu Bosanske Krajine. Suđenje Gutiću, Bilogriviću i Neđelskom ne spada u montirane sudske političke procese, već suđenja utemeljena na obimnom i vjerodostojnom dokaznom materijalu. Ne manje važno, u vrijeme pojačanog interesovanja za stradanje Srba u Drugom svjetskom ratu, objavljena građa predstavlja prvorazredni historijski izvor na koji se mora osloniti svako ko se bavi istraživanjem prilika u Bosanskoj Krajini u tom razdoblju.

Posljednji dio studije donosi biografiju Milana Vukmanovića (1928–1993), plodnog i temeljnog istraživača i istaknutog društvenog radnika. Biografiju prati bibliografija Vukmanovićevih objavljenih i neobjavljenih radova. Bibliografija ukazuje na svestranog naučnog radnika koga su privlačile mnoge teme, najviše iz istorije sredine u kojoj je živio i stvarao, a sa naglaskom na istoriju radničkog, sindikalnog i komunističkog pokreta u Banjaluci i Bosanskoj Krajini.

Knjiga je štampana zahvaljujući sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije u tiražu od 300 primjeraka. Kao recenzenti su potpisani dr Max Bergholz, dr Milovan Pisarri i mr Marijana Todorović Bilić.